

ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ТА СТРУКТУРИ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

БЕСЧАСТНА Вікторія Вікторівна - слухач магістратури Київського університету
права НАН України

УДК 343.01 (477)

В статті розглядаються проблеми становлення системи і структури принципів уголовно-правової політики України. Доказується, що принципи уголовно-правової політики повинні не тільки відображати загальні політичні ідеї, інтереси і визначають основи в сфері боротьби з злочинністю, але і містити те особливе, що притаманне саме для кримінального права.

Ключові слова: злочинність, кримінально-правова політика, принципи, система, структура.

Необхідність формування кримінально-правової політики України виключно на основі системи чітко визначених засад не викликає сумніву. Водночас слід зважати на те, що кримінально-правова політика є лише однією зі складових механізму протидії злочинності. Тому хоча питання принципів слід розбирати з урахуванням принципів останньої (цього вимагає вимога системності в її дослідженні), але провідні засади кримінально-правової політики не можуть бути повністю зведені лише до принципів політики у сфері протидії злочинності. Так само не слід ототожнювати їх із принципами кримінального законодавства. Тому одним із головних завдань цього дослідження є розмежування перерахованих принципів і формулювання засадничих першооснов власне кримінально-правової політики України.

Принцип (від лат. *principium* – начало, основа) – першооснова, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки; центральне поняття, основоположна

ідея, що пронизує певну систему знання і субординує його. У межах теоретичного знання принцип означає вимогу розгортання самого знання у систему, де всі теоретичні положення логічно пов'язані між собою і впливають певним чином одне з одного [1]. При цьому принципи політики є втіленими в правових нормах основними ідеями, що відображають зміст суспільних відносин, які вказують на закономірності їх розвитку та регулюються правом [2]. У теорії правознавства під принципами політики у сфері боротьби зі злочинністю розуміють основні положення, керівні ідеї, що лежать у підґрунті боротьби зі злочинністю. Вони виробляються на основі наукового пізнання закономірностей цієї діяльності і виражаються у законодавчих актах держави, документах державних органів, політичних партій, громадських організацій тощо. Ці принципи являють собою відповідні вимоги, яким повинні відповідати всі заходи боротьби зі злочинністю, норми відповідних галузей права і практика їх застосування, вся діяльність по боротьбі зі злочинністю [3].

Кримінально-правова політика будується на базі спільних для всіх елементів політики у сфері протидії злочинності конституційних принципів. Як зазначають М. Панов і Л. Герасіна, з урахуванням нових реалій, пов'язаних із розбудовою суверенних держав, які прямують до демократичної політичної системи, принципами політики в цій сфері можна вважати принцип законності

(зокрема ідею, згідно з якою злочинні діяння, їх кваліфікуючі ознаки, покарання та інші наслідки вчиненого злочину визначаються тільки законом), принцип рівності громадян перед законом (він утворює фундамент правового статусу громадянина правової держави й демократичного суспільства та передбачає, що особи, які вчинили злочин, відповідно до закону підлягають кримінальній відповідальності незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового й посадового становища, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, приналежності до громадських об'єднань та інших обставин), принцип демократизму (він визначає широкі можливості участі громадян у реалізації завдань кримінальної політики завдяки максимально можливій відкритості цієї діяльності за допомогою гласності, суспільного контролю та врахування громадської думки), принцип справедливості (встановлює, що покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до особи, котра вчинила злочин, повинні відповідати характеру й суспільній небезпечності кримінального делікту, обставинам його вчинення та характеристикам особи злочинця), принцип гуманізму (проголошує, що кримінальне законодавство забезпечує насамперед безпеку людини й суспільства, а покарання осіб, які скоїли злочин, не мають на меті заподіяння фізичних страждань чи приниження людської гідності), принцип невідворотності відповідальності (означає, що будь-яка особа, котра вчинила злочин, повинна нести за нього відповідальність), принцип науковості (під час розроблення стратегії й тактики протидії злочинності слід виходити з об'єктивних закономірностей та фактичного стану справ, з реальних можливостей, які забезпечують досягнення максимально можливих результатів) [4].

Фахівцями висловлено різні погляди як щодо змісту поняття «принципи кримінально-правової політики», так і стосовно їх співвідношення з принципами кримінального права, законодавства і діяльності правозастосовних органів. При цьому обґрунтованою видається думка, що стосовно принципів кримінального права криміналь-

но-правова політика відіграє визначальну роль, перебуваючи в тісному зв'язку з розвитком суспільних відносин [5]. Тому до принципів кримінально-правової політики мають належати принципи кримінального права, однойменного законодавства й діяльності відповідних суб'єктів, проте останні можуть відставати відносно перших у розвитку, що пояснюється складністю процесу законодавчого закріплення тих чи інших ідей.

Наведемо деякі думки фахівців, висловлені у різні часи з приводу змісту принципів кримінального права й відповідного законодавства, а також погляди сучасних дослідників на проблематику провідних засад кримінально-правової політики.

Серед учених і досі немає одностайності щодо того, які саме принципи відносити до принципів кримінального права, а тим більше – до принципів політики у сфері протидії злочинності. За влучним висловленням П.Л. Фріса: «Як не «повезло» свого часу принципам кримінального права, так не все благополучно йде тепер із визначенням принципів кримінально-правової політики. Важко знайти двох авторів, які зійшлися б у думці щодо числа цих принципів, не говорячи вже про їх зміст» [6]. І це цілком зрозуміло, оскільки саме поняття «принцип» є фундаментальним, містить багатогранні й багатоякісні сторони й опосередкування, які важко охопити якою-небудь однією загальною дефініцією [7].

До найважливіших принципів кримінального права В.Я. Тацій відносить: 1) відповідальність лише за вчинення суспільно небезпечного діяння, що передбачене законом як злочин; 2) відповідальність тільки при наявності вини; 3) особистий характер відповідальності; 4) індивідуалізація кримінальної відповідальності та покарання [8]. А.О. Пінаєв до принципів, специфічних для галузі кримінального права, відносить такі: законності; вини; особистої відповідальності; індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання [9].

Майже всі дослідники розподіляють принципи кримінального права на загальноправові та спеціальні (галузеві). Так, М.І. Мичко до загальноправових принципів кримінального права відносить ті, що закрі-

плени в Конституції України (ст. ст. 1, 2, 6, 8, 24, 29, 61, 62, 124): 1) принцип суверенітету та незалежності України, цілісності та недоторканності території; 2) принцип розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову; 3) принцип верховенства права; - 4) принцип рівності громадян перед законом; 5) принцип законності. До спеціальних (галузевих) учений відносить такі принципи кримінального права: 1) принцип законності; 2) принцип гуманізму; 3) принцип невідворотності кримінальної відповідальності; 4) принцип особистої відповідальності за наявності вини; 5) принцип справедливості; - 6) принцип рівності всіх перед кримінальним законом; 7) принцип демократизму [10]. За такого підходу, під час аналізу загальноправових принципів кримінального права стає практично неможливим розмежування цих принципів з позиції інших галузей права, а під час аналізу спеціальних принципів кримінального права виявляється їх дублювання та непослідовність дослідження.

О.С. Козак до загальноправових принципів кримінального права відносить принципи гуманізму, рівності громадян перед законом, законності, справедливості, а до спеціальних – принципи винності діяння (принцип презумпції невинуватості), особистої відповідальності, невідворотності кримінальної відповідальності, індивідуалізації кримінальної відповідальності та диференціації кримінальної відповідальності, економії кримінальної репресії, заохочення правомірної поведінки особи, яка вчинила злочин [11].

За В.К. Грищуком, у кримінальному праві існують загальноправові принципи: законності, гуманності, демократизму, справедливості, науковості, рівності осіб перед законом; та спеціальні (галузеві) принципи: винності лише за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом, винної відповідальності, особистої відповідальності, диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання, невідворотності кримінальної відповідальності [12].

Упевнені, що загальні принципи входять у систему принципів як кримінально-правової галузі пенальної політики, так і пе-

нальної політики, правової політики у сфері протидії злочинності, правової політики України загалом. Тому для деталізації дослідження вважаємо за необхідне піддати аналізові спеціальні принципи кримінального права. Вони можуть бути характерними як для кримінально-правової галузі пенальної політики України, так і для окремих її напрямів.

За М.Й. Коржанським, до спеціальних принципів кримінального права (принципів кримінального законодавства) належать такі: законодавчого визначення злочину (*nullum crimen sine lege*); особистої відповідальності; винної відповідальності; суб'єктивної осудності; повної відповідальності (повноти осудності); переваги пом'якшуючих відповідальність обставин; більшої караності групового злочину; повного відшкодування заподіяної злочином шкоди; відповідності покарання тяжкості вчиненого злочину; економії кримінальної репресії [13]. М.І. Хавронюк справедливо зауважує, що за такої класифікації принципів кримінального права змішуються принципи як основні ідеї, визначні засади, на яких побудоване кримінальне право, з правовими презумпціями, фікціями тощо. Наприклад, більша караність групового злочину є саме правовою презумпцією, а сукупність відповідальності, на його погляд, – фікцією [14]. До того ж, вважаємо не зовсім обґрунтованим використання словосполучення «принципи кримінального законодавства», оскільки принципи права – це його основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення права [15], а норми законодавства (серед іншого і кримінально-правового) формуються й застосовуються у суворій відповідності до них.

Цікавою є позиція І.Б. Медичького, який виокремлює загальні та спеціальні принципи кримінологічної (профілактичної) політики. До загальних принципів учений відносить такі принципи: 1) принцип демократизму (ст. 1 Конституції); 2) принцип переваги прав і свобод людини (ст. 3 Конституції); 3) принцип верховенства права (ст. 8 Конституції); 4) принцип рівності гро-

мадян (ст. ст. 21, 24 Конституції); 5) принцип законності та винної відповідальності (ст. 62 Конституції); 6) принцип гуманізму. Спеціальні принципи: 1) принцип переваги профілактичних засобів перед засобами кримінальної репресії; 2) принцип адекватності методів та засобів профілактики криміногенної ситуації; 3) принцип доцільності; 4) принцип відповідності кримінологічної (профілактичної) політики іншим елементам політики у сфері боротьби зі злочинністю [16].

Вичерпний перелік таких принципів кримінально-правової політики надає П.Л. Фріс. До них учений відносить: принцип відповідності кримінально-правової політики іншим елементам політики у сфері боротьби зі злочинністю; принцип врахування (відповідності) соціально-правової психології; принцип економії репресії; принцип доцільності; принцип невідворотності відповідальності; принцип диференціації й індивідуалізації відповідальності і покарання; принцип соціальної справедливості [17].

Узагальнивши наявні в доктрині кримінального права судження з приводу принципів кримінально-правової політики України, можна стверджувати, що ними є першооснови загального напрямку діяльності державних органів, громадських інститутів й окремих громадян у сфері запобігання злочинності.

У теорії держави і права принципи зазвичай поділяють на загальноправові, міжгалузеві та галузеві. Наприклад, саме такого (традиційного) підходу до вирішення цього питання дотримується І. А. Сперанський. До загальноправових принципів кримінально-виконавчого права, на його погляд, належать принципи гуманізму, демократизму і законності. До міжгалузевих принципів автор відніс принципи рівності засуджених перед законом, диференціації та індивідуалізації виконання покарань. Галузевими принципами називають принципи раціонального застосування примусових заходів, засобів виправлення засуджених та стимулювання їх правослухняної поведінки [18]. Таке бачення було сформульоване колективом авторів підручника під керівництвом І. В. Шмарова. Загальноправові принципи

охоплюють законність, демократизм і гуманізм, міжгалузеві – соціальну справедливість і невідворотність виконання покарання, галузеві – рівність засуджених перед законом, диференціацію та індивідуалізацію виконання покарання, поєднання виконання всіх видів покарання з виправним впливом, участь громадськості у виконанні покарання і виправленні засуджених [19]. Як бачимо, різні автори по-різному визначають склад міжгалузевих і галузевих принципів.

Деякі фахівці не розмежовують принципи кримінально-правової політики та принципи однойменної галузі права. Так, на думку Л. Б. Смирнова, система принципів пенітенціарної політики, будучи закріпленою у кримінально-виконавчому законодавстві, повинна містити в собі: 1) соціально-політичні та загальноправові принципи: принцип законності, принцип гуманізму, принцип демократизму, принцип соціальної справедливості, принцип забезпечення прав і свобод людини і громадянина у процесі виконання та відбування кримінальних покарань; 2) принципи організаційно-правові: поєднання централізованого управління з боку федеральних органів і децентралізації виконання суб'єктами Федерації, обмеження мілітаризації пенітенціарної системи, принцип поєднання форм, видів і рівнів контролю за пенітенціарною системою; 3) міжгалузеві принципи: принцип рівності засуджених перед законом, принцип диференціації, принцип індивідуалізації; 4) принципи виправного впливу: принцип участі громадськості у справах пенітенціарних установ, принцип доцільності, принцип економії репресії під час виконання кримінального покарання, принцип мінімального виправлення, принцип поєднання покарання з виправним впливом, принцип поєднання переконання і примусу, принцип комплексності виправного процесу, принцип розвитку суспільно корисної ініціативності засуджених, принцип наступності та безперервності пенітенціарних і постпенітенціарних заходів, принцип стимулювання правослухняної поведінки, принцип підпорядкування правового регулювання виконання покарання та застосування заходів виправного впливу завданню виправлення

і перевиховання, принцип забезпечення ресоціалізації; 5) принципи, що визначають зміст режиму й умови відбування покарань: принцип співвіднесення умов життя в пенітенціарних установах з людською гідністю і стандартами, прийнятими в суспільстві, принцип зведення до мінімуму неминучих об'єктивно необхідних наслідків позбавлення волі, принцип відбування покарання за місцем проживання засудженого, принцип збереження зв'язку з родичами і зовнішнім світом [20]. Варто відзначити оригінальність підходу дослідника та глибину диференціації ним відповідних засад.

Узагальнений аналіз доктринальних підходів показав відсутність єдності позицій фахівців та законодавця у визначенні змісту, переліку й критеріїв класифікації досліджуваних принципів. У зв'язку з цим варто вказати на критерії виділення таких принципів, які відзначив О. Є. Скакун: 1) принципи повинні розповсюджуватися на всю правову спільність, для якої вони виділяються; 2) ідеї, положення, характерні лише для окремого інституту, не можуть «претендувати» на роль галузевого принципу; 3) не можна ті ж самі ідеї та положення відносити до принципів і мети одночасно (наприклад, виправлення і ресоціалізацію); 4) не можна як основні положення й ідеї змішувати принципи і засоби політики; 5) не можна ідеї й основні положення, властиві одній групі засобів впливу на засуджених, поширювати на інші галузі кримінально-виконавчої політики [21].

На нашу думку, принципи кримінально-правової політики мають не лише відображати загальні політичні ідеї, інтереси й визначальні засади у сфері боротьби зі злочинністю, але і містити те особливе, що властиве саме для кримінального права. Тому доцільно до системи принципів кримінально-правової політики віднести саме ті положення, в яких розкривається найголовніше, найбільш істотне саме для цієї галузі. У цьому разі обґрунтованим стає традиційний підхід визначення принципів у праві, за яким слід виділяти загальноправові, міжгалузеві, галузеві та першооснови окремих інститутів.

Література

1. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук. – К. : «Абрис», 2002. – С. 519.
2. Наташев А. Е. Основы теории исправительно-трудового права / А. Е. Наташев, Н. А. Стручков. – М. : Юрид. лит., 1967. – С. 51.
3. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Фріс Павло Львович. – К., 2005. – С. 79.
4. Панов М. Правова політика як універсальний феномен соціального буття / М. Панов, Л. Герасіна // Право України.– 2001.– № 8.– С. 39.
5. Сизая Е. А. Разграничение принципов уголовно-исполнительного права от принципов уголовно-исполнительной политики, целей и задач, функций и иных юридических категорий пенитенциарного законодательства / Е. А. Сизая // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. – 2007. – № 2. – С. 20.
6. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. – К.: Атіка, 2005. – С. 50.
7. Свердлык Г.А. Принципы советского гражданского права – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – С. 17.
8. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.; За ред проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 3-є вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 15-16.
9. Пинаев А.А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Книга первая «О преступлениях». – Х., 2001. – С. 5-7.
10. Мычко Н.И. Уголовное право Украины. Оущая часть [учебное пособие]. – Донецк, 2006. – С. 8-9.
11. Козак О.С. Звільнення від кримінальної відповідальності: Дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.08 / О.О. Козак. – Дніпропетровськ: ДДУВС, 2008. – С. 73.
12. Грищук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина: [навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. зал.] / -

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються проблеми встановлення системи та структури принципів кримінально-правової політики України. Доводиться, що принципи кримінально-правової політики мають не лише відображати загальні політичні ідеї, інтереси й визначальні засади у сфері боротьби зі злочинністю, але і містити те особливе, що властиве саме для кримінального права.

SUMMARY

The article considers the problems of the system and structure principles of criminal law policy of Ukraine. It is proved that the principles of penal policy should not only reflect the common political ideas, interests and defining principles in the fight against crime, but also include something special that is inherent to criminal law.

В.К. Грищук – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2006. – С. 45-46.

13. Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна: Курс лекцій. – К., 2001. – С. 78-86.

14. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. – К., Юрисконсульт, 2006. – С. 486.

15. Загальна теорія держави і права / [за ред. В.В. Копейчикова]. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 108-109.

16. Медицький І.Б. Кримінологічна (профілактична) політика: завдання, джерела, принципи / І.Б. Медицький // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми: Матеріали міжнародної наукової конференції, Донецьк, 17-18 листопада 2006 року. – Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛДУВС, 2006. – С. 317.

17. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. – К.: Атіка, 2005. – С. 53.

18. Сперанский И. А. Советское исполнительно-трудовое право / И. А. Сперанский. – М. : Юрид лит., 1983. – С. 19-20.

19. Уголовно-исполнительное право : учебник / А. С. Михлин, П. Г. Пономарев-В. И. Селиверстов и др. ; под ред. И. В. Шмарова. – М. : БЕК, 1996. – С. 19.

20. Смирнов Л. Б. Уголовно-исполнительная политика в сфере совершенствования правового регулирования исполнения уголовных наказаний : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Смирнов Леонид Борисович. – СПб., 2003. – С. 150-151.

21. Скакун О. Є. Про принципи кримінально-виконавчого права України / О. Є. Скакун // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 41. – С. 57.